

FATİH ELÇİ**

Nevres-i Kadîm'in Münşeât'ında Eş Anlamlılar: Oluşturulma Şekilleri, Yapıları ve İşlevleri*

Synonyms in The Münşeât By Nevres-i Kadîm:
Creation Types, Structures and Functions

Ö Z E T

Bu çalışmada Nevres-i Kadîm'in Münşeât'ında bulunan eş anlamlılar ele alınmıştır. Münşeât'ın tümü taranarak eş anlamlıların oluşum şekilleri, yapıları ve işlevleri irdelenmiş ve belagat açısından değerlendirilmiştir. Yapılan incelemeler neticesinde Münşeât'ta eş anlamlıların alıntı kelimeler, dolaylamalar, benzer çağrışıma sahip kelimeler ve aynı anlama işaret eden kelime öbekleri ile oluşturulduğu görülmüştür. Metin içerisindeki konularına ve yapılarına göre çeşitlilik gösteren eş anlamlıların metin içerisinde belirli bir düzene göre yerleştirilmiş halde, sadece atıf vâvıyla birbirine bağlı halde ve ortak bir anlama işaret eden söz öbekleri halinde olmak üzere üç temel yapı içerisinde sistemli olarak kullanıldıkları tespit edilmiştir. Ayrıca, amaçsızca ve rastgele kullanılmayan eş anlamlıların, buldukları metinde tekrara düşmemek, manayı vurgulamak, muhatabı daha fazla övmek, seci oluşturmak, lafzı süslemek ve manayı güçlendirmek gibi çeşitli işlevlerinin ve estetik katkılarının bulunduğu saptanmıştır.

ABSTRACT

In this study, the synonyms in the Münşeât by Nevres-i Kadîm have been discussed. Having analyzed all of the Münşeât for synonyms creation types, structures and functions of them were examined and evaluated in terms of eloquence. As a result of the examinations, it has been seen that synonyms were created through adoption of foreign words, language manipulations, words having similar connotations and through the group of words signifying the same meaning. It has been determined that synonyms, which vary according to their positions and structures within the text, were used systematically in three basic structures as in the form of being placed in accordance with a particular order within the text, in the form of being connected to each other only by the conjunction (vâv) and in the form of phrases pointing out a common meaning. Furthermore, it has been established that synonyms, which were not used aimlessly and randomly, have various aesthetic contributions to and functions in the text, such as to avoid repetition, to emphasize the meaning, to praise the addressee more, to create seci, adorn the expression and strengthen the meaning.

ANAHTAR KELİMELE R

eş anlamlılar, münşeât, Nevres-i Kadim, Osmanlı nesri.

KEYWORDS

synonyms, münşeât, Nevres-i Kadîm, Ottoman prose.

* Makalenin Geliş Tarihi: 02.05.2019 / Kabul Tarihi: 18.06.2019.

** Arş Gör. Dr., Adıyaman Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, (fatihelci@gmail.com), Orcid Id: 0000-0002-9359-122X.

1. Giriş

Son derece sanatlı yapılarıyla ve Farsça-Arapça kelime ve yapıları yoğun bir şekilde barındırmalarıyla bilinen münşeâtlar, eski Türk edebiyatının nesirdeki en sanatlı, en ağdalı ve en girift metinlerini ihtiva ederler. Okuyucunun sıkça sözlüklere başvurmasına neden olan münşeâtlardaki -en azından bu çalışmada ele alınan münşeâttaki- bu Farsça-Arapça kelime yoğunluğunun bir sebebi de eş anlamlı kelimelerdir. Zira münşi, çeşitli amaçlarla oluşturduğu anlamca paralel ve çoğu zaman da fiziksel olarak simetrik ibarelerde eş anlamlı kelimelere ihtiyaç duymuş, bu ihtiyacı da bolca faydalandığı Arapça ve Farsçadan karşılamıştır. Eş anlamlı kelimeler münşi tarafından belirli bir düzen içerisinde ahenk, seci, paralel ifadeler oluşturma, manayı vurgulama/güçlendirme vs. gibi işlevlerle sıkça kullanılmıştır.

Bu çalışma, hayli kompleks yapıları sebebiyle anlaşılması ve analizi güç olabilen inşâ metinlerinin eş anlamlılar açısından incelenmesinin, bu metinlerin daha iyi anlaşılması bağlamında katkı sağlayacağı düşüncesiyle hazırlanmıştır. Çalışmada 18. yüzyıl Osmanlı şair ve münşilerinden olan Nevres-i Kadîm'in, çoğunluğu mektup olmak üzere çeşitli türdeki metinleri içeren Münşeât'ı konu edilmiştir. Münşeât'ın tümü eş anlamlılar bakımından tarandığında bu kelimelerin rastgele ve amaçsızca kullanılmadığı, aksine belli bir düzen ve yapı içerisinde bulunduğu ve bazı estetik gayelere hizmet ettiği görülmüştür. Çalışmada eş anlamlıların Münşeât'ta oluşturulma şekilleri ele alınmış, hangi yapılarda buldukları incelenerek tasnif edilmeye çalışılmış ve hangi amaçlarla ne gibi işlevlerde kullanıldıkları incelenmiş, tüm bunlar çeşitli örneklerle açıklanmaya çalışılmıştır.

1.1. Nevres-i Kadîm ve Münşeât'ı Hakkında

18. yüzyıl şair ve münşilerinden olan Nevres-i Kadîm aslen Kerkük'lüdür ve asıl adı Abdurrezzak'tır. "Nevres" eserlerinde kullandığı mahlasıdır. "Kadîm" sıfatı ise 19. yüzyıl şairlerinden olan Osman Nevres'ten ayırt etmek için sonradan eklenmiştir. Memuriyet hayatına ilk olarak Hekimoğlu Ali Paşa'nın resmî mektupçuluğu ve hafız-ı kütüblüğüyle başlayan Nevres daha sonra müderrislik, kadı naipliği ve çeşitli

yerlerde kadılık görevinde bulunmuştur. Hayatının önemli bir kısmını Resmo'da (Girit) ve Bursa'da sürgünde geçiren Nevres 1762 yılında ikinci kez sürgün edildiği Bursa'ya vardıktan kısa bir süre sonra aynı yıl vefat etmiştir¹ (Akkaya 2007: 55-57).

Nevres, Münşeât'ındaki mektupların büyük çoğunluğunu sürgünde kaldığı Resmo ve Bursa'dan göndermiştir. Genel olarak affedilme, maddi ve manevi destek alma umuduyla şeyhülislam, sadrazam, vali, kethüda gibi makamlarda bulunan kişilere ve dostlarına yazdığı bu mektuplarda gurbet, gurbette yaşadığı sıkıntılar, geçim sıkıntısı, aileden ve dostlardan ayrılık, hastalık, yalnızlık, iltifat görmeme, vefasızlık, dışlanmışlık gibi duygu ve durumlardan bahseder. Münşeât'ı inşâ üslubuyla kaleme alınmış, süslü/sanatlı nesrin karakteristik özelliklerini yansıtan metinlerden oluşmaktadır. Eserde çeşitli türlerde toplam 86 parça mensur metin bulunmaktadır. Bunların 68'i mektup, 7'si fıkra, 1'i dibâce, 2'si takriz, 1'i sebeb-i tahmis, 1'i tezkire ve 6'sı lugazdır (Elçi 2017: 14).

1.2. Eş Anlamlılık: Tanımı ve özellikleri

Dil bilimi sözlüklerinde eş anlamlılığın tanımı ile ilgili genel olarak benzer açıklamalarda bulunulmuş, fakat işin teorisiyle ilgilenen dil bilimciler tarafından eş anlamlılıkla ilgili birçok farklı görüş ileri sürülmüş, yorumlar yapılmıştır. Eş anlamlılıkla ilgili tartışmalar bu çalışmanın amacı ve kapsamı dışında olduğundan burada sadece çeşitli dil bilimi sözlüklerindeki eş anlamlılık tanımlarına yer verilecek ve dil bilimcilerin eş anlamlılıkla ilgili görüşlerine kısaca değinilecektir. Eş anlamlılıkla ilgili sözlüklerden derlenen tanım ve açıklamalar şu şekildedir:

Eş anlamlılık (terâdüf/synonymy) anlambilimde (semantics) eş anlamlı (müterâdif/synonym) olarak adlandırılan aynı anlama sahip sözcükler arasında bulunan önemli ölçüdeki anlam ilişkisini ifade eder. İki kelimenin eş anlamlı olması için her ikisinin de anlamca özdeş olması, diğer bir ifadeyle aynı çağrışımlarla bütün bağlamlarda birbirinin yerine geçebilir olması gerekmektedir. Bu mümkün gözükmeyen olasılık

¹ Hayatı ve eserleriyle ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz., Hüseyin Akkaya (1995), *Nevres-i Kadim ve Türkçe Divanı, İnceleme Tenkidli Metin ve Tıpkıbasım*, I-II, Cambridge: Harvard University.

kimi zaman mutlak eş anlamlılık (total synonymy) olarak adlandırılır. Eş anlamlılığın, eğer ögeler anlam olarak bazı bağlamlarda aralarında -bir bütün olarak cümlenin anlamında herhangi bir farklılık olmadan- seçim yapmaya elverişli derecede yeterince yakınsa olduğu söylenebilir. (Crystal 2008: 470).

Eş anlamlılık iki ya da daha fazla dilsel ifadenin anlamlarındaki aynılığın veya (güçlü) benzerliğin anlamsal (semantic) ilişkisidir. Eş anlamsal varyasyonların sebepleri, özellikle bir dilin söz varlığının diyalektisel, sosyal ve bilimsel gelişmelere hızlıca uyum sağlayabilen açık bir sistem olması olgusuna dayandırılabilir. Eş anlamlılık; lehçesel ve standart, günlük ve tekniksel varyantların eşzamanlı gelişmeleri aracılığıyla; dolaylamaya örtmeceli eğilimler (örneğin, ölmek-vefat etmek) aracılığıyla; dil manipülasyonları aracılığıyla (örneğin, özgür dünya-batı) ve yabancı kelimelerin alıntılanması aracılığıyla (beraberindekiler-maiyet) ortaya çıkar (Bussman 2006: 1164-1165).

Eş anlamlılık, anlamları benzer olan bir çift veya bir grup kelime veya ibareler arasındaki anlam ilişkisidir. Tam (katı, kesin ya da mutlak) eş anlamlılık mümkün değildir, çünkü anlam, çağrışım, resmiyet veya yaygınlık bakımından hiç bir kelime ikilisi asla aynı anlamı taşımaz, fakat kısmî (göreceli, esnek, yarım, ya da gerçek olmayan) eş anlamlılar bazı bağlamlarda birbirinin yerine kullanılabilir (Hartmann ve James 2002: 135).

Eş anlamlılar, anlamdaki aynılığın veya güçlü benzerliğin paradigmatik ilişkisiyle bağlanmış dilsel göstergelerdir (Burkhanov 1998:230).

Eş anlamlılık “iki veya daha çok kelimenin aynı veya biri birine yakın anlam taşıması”dır (Korkmaz 1992: 56).

Eş anlamlılık “iki ya da daha çok sayıda göstergenin aynı anlama gelme, ayrı gösterenlerin aynı gösterileni belirtme özelliği. Örneğin *siyah* ve *kara* birçok bağlamda eş anlamlılık gösteren ögelerdir. Eş anlamlılık çoğu kez salt nitelikli olmaktan uzaktır, bu nedenle özdeşlikten çok, anlamca yakınlık belirtir. Çünkü aynı bağlamda hiçbir anlam ayırtısı getirmeden birbirinin yerini alabilecek göstergeler az sayıdadır.” (Vardar 2002: 94).

Eş anlamlılık “sözcük ve tümcelerın özdeş anlamlı olmaları durumu”dur (İmer vd. 2011: 118).

“Anlamları aynı veya birbirine yakın olan dil birimleri, eş anlamlı dil birimleri olarak bilinir. (...) Dillerde anlam bakımından birbiriyle tamamen örtüşen sözler, genellikle bulunmaz. Eş anlamlı sözler anlam bakımından birbirine benzer olmakla birlikte, birini diğerinden ayıran bir ayrıntıya sahiptirler. (...) Sözüñ anlam alanının bölünerek yan anlamlara sahip olması, eş anlamlılığın oluşmasında etkilidir. (...) Bir dilin söz varlığı alıntı sözlerle de zenginleşir. Bazı alıntı sözler, o dilin öz sözleriyle yakın anlama sahip olabilir. Bunun sonucunda da eş anlamlılar oluşur.” (Karaağaç 2013: 372-374).

Görüldüğü üzere yukarıdaki tanım ve açıklamalarda benzerlikler ve ortak noktalar bulunmaktadır. Bunlar, bütün bağlamlarda hem temel anlamda hem de çağrışımsal anlamda birbirinin yerine kullanılabilir olarak tanımlanan tam eş anlamlılığın bulunmasının çok zayıf hatta mümkün görülmemesi, bir dilde iki sözcüğün veya sözcükler dizisinin eş anlamlı sayılabilmesi için bazı bağlamlarda birbirinin yerini alabilecek düzeyde bir anlamsal yakınlığın olmasının yeterli görülmesidir. Eş anlamlılığın oluşum nedenleri arasında ise genel olarak dilin sosyal, siyasal, bilimsel vs. gelişmelere ayak uydurabilme yeteneği dolayısıyla kelimelerin zamanla yan anlamlar kazanması, mecazi kullanımlar ve başka dillerden kelimelerin alıntılanması gibi nedenler gösterilmektedir.

1.2.1. Eş Anlamlılığın Varlığı ve Türleri İle İlgili Görüşler

Mutlak eş anlamlılığı (total synonymy) bir dilin çok zor karşılayabileceği bir lüks olarak gören Ullmann, bunun son derece nadir bir durum olduğunu ifade eder ve anlamın (sınırlarının) belirsizliğinin sonucu olarak, iki kelimenin kolaylıkla aynı olduğunun doğrulanabileceğini, fakat iki anlamın aynı sınırlara/kapsama sahip olduklarının ispatlanmasının zor olduğunu belirtir (1963: 108). Ona göre tam eş anlamlılığa engel olan iki etken vardır: anlamın belirsizliği ve duygusal çağrışımlar (1963: 108).

Ullmann, sadece bilişsel veya duygusal olarak anlamda en küçük bir değişiklik yaratmadan herhangi bir bağlamda birbirinin yerine geçebilecek kelimelerin (tam) eş anlamlı olabileceğini ifade eder ve bu iki kriterin

uygulanmasıyla üç kısma ayrılan bir eş anlamlılıktan bahseder: bilişsel ve duygusal bakımından aynı sınırlara/kapsama sahip ve birbirinin yerine geçebilen “saf eş anlamlılık” (pure synonymy), sadece bazı bağlamlarda aynı sınırlara/kapsama sahip ve birbirinin yerine geçebilenler, duygusal ve çağrışımsal açıdan değil sadece bilişsel açıdan aynı sınırlara/kapsama sahip ve birbirinin yerine geçebilenler (1963: 109).

Eş anlamlılığın bağlama bağlı olduğunu belirten Lyons (1995: 448) eş anlamlılığı şöyle tanımlar: İki ya da daha fazla unsur, eğer birbirlerinin yerine kullanıldıklarında cümleler yine de aynı anlamı ifade ederse eş anlamlıdır (1995: 428). Kelimelerin eş anlamlı olup olmaması konusunda bağlamın önemini vurgulayan Lyons, Ullmann’ın görüşlerine katılmayarak, kelimelerin başka bağlamlardaki kullanımlarından kaynaklanan bağları/çağrışımları daima beraberinde taşıdıkları gibi bir varsayımın yapılamayacağını dolayısıyla kelimelerin ancak bütün bağlamlarda birbirinin yerine kullanılabilir olması durumunda eş anlamlı olabilecekleri görüşünü reddeder (1995: 427-428). Ullmann’ın temelden farklı iki kriteri birleştirmesine ve bunlar arasında bir bağlılık olduğu varsayımına karşı çıkar ve onun bilişsel anlam ve duygusal anlam terimleri yerine her ikisini de kapsayan “tam eş anlamlılık” terimini tercih eder (1995: 448). Anlam bilimcilerin genelde “gerçek” ya da “salt” eş anlamlılıktan kastettiklerinin “tam ve mutlak eş anlamlılık” olduğunu belirten Lyons, mutlak eş anlamlılık terimini (tam olsun veya olmasın) bütün bağlamlarda birbirinin yerine geçebilen eş anlamlılar için kullanır ve dört çeşit eş anlamlılıktan bahseder: 1. Tam ve mutlak eş anlamlılık 2. Tam fakat mutlak olmayan eş anlamlılık 3. Tam olmayan fakat mutlak olan eş anlamlılık 4. Tam olmayan ve mutlak olmayan eş anlamlılık (1995: 448).

Eş anlamlılığı, anlamları “merkezî” özellikleri bakımından aynı olan, fakat önemsiz ya da ayrıntı sayılabilecek şeyler açısından farklılaşan sözcükler olarak tanımlayan Cruse (1987: 267), tam eş anlamlılığı (absolute synonymy) başlangıç noktası yaparak merkeze alır ve eş anlamlıları bu merkezden uzaklaşan bir derecelendirmeye sınıflandırarak üç tip eş anlamlılıktan bahseder: bütün bağlamlarda aynı anlam ilişkisine sahip sözcükler (tam eş anlamlılık, absolute synonymy); aralarında bazı anlamsal ortaklıklar bulunan sözcükler (bilişsel eş anlamlılık, cognitive synonymy); birbirine yakın fakat aralarında belirli farklar olan sözcükler (yakın anlamlılık, plesionym) (1987: 265-288).

Eş anlamlılık kavramını tümünden reddedenler de vardır. Örneğin, Palmer gerçek eş anlamlıların yani birebir aynı anlama sahip iki kelimenin bulunmadığını savunur ve birebir aynı anlama sahip iki kelimenin her ikisinin birden bir dilde varlığını sürdürmesini mümkün görmez (1976: 60) ve eş anlamlı olarak görülen kelimelerin farklılaştığı durumlardan bahseder (1976: 60-63).

Hicri 4. Yüzyılda yaşamış olan Ebû Hilâl el-Askerî, eş anlamlılığı kabul etmeyen Arap dilcilerindendir² ve eş anlamlı olarak görülen kelimelerin, eş anlamlı olmadıklarını göstermek için aralarındaki farklılıkları anlattığı *el-Furûku'l-Lugaviyye* adlı eserinde bu konudaki görüşlerini dile getirir (1997: 22). Dili yaratanın dile gereksiz ve faydasız bir şey katmayacağı fikrinden hareketle, eş anlamlılığı reddeden el-Askerî'ye göre ibare ve kelimeler arasındaki farklılık anlamda farklılığı gerektirir. İşaret etmenin delaleti olarak isim, manayı gösteren bir kelimedir. Eğer bir şeye bir defa işaret edildiğinde (o şeyin ne olduğu) anlaşılırsa o şeye ikinci, üçüncü defa işaret etmek gereksiz olur. Çünkü iki isimden her biri, bir diğersinin farklılığını gerektirmektedir. Aksi takdirde ikincisi ihtiyaç duyulmayan bir fazlalık olurdu.

Doğan Aksan da bir dilin yerli unsurları içerisinde birbirinin eşi sayılabilecek mutlak bir eş anlamlılığı mümkün görmez, sadece bir "yakın anlamlılık"tan bahsedilebileceğini ifade eder (2009: 190-191). Anlamca birbirinin eşi sayılabilecek kelimelerden birinin genelde yabancı kökenli olduğunu ve "kurdukları bağlantılar" ve "bağdaştırdıkları öğeler" açısından bunların bile aralarında fark olduğunu belirtir (2009: 191).

Eş anlamlılığı kabul eden dil bilimcilerin yukarıda verilen görüşlerinde, her bağlamda birbirinin yerine geçebilecek mutlak bir eş anlamlılık tümüyle reddedilmese de dilde mutlak bir eş anlamlılığın çok düşük bir olasılık olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Eş anlamlılığı kabul etmeyenler ise aslında bu mutlak eş anlamlılığa karşı çıkmakta, her bakımdan birebir aynı iki kelimenin var olmasını hem mümkün görmemekte hem de dilde buna ihtiyaç olmadığını ifade etmektedirler. Eş anlamlılıkla ilgili

² Diğer Arap dilcilerinin eş anlamlılıkla ilgili görüşleri için bk., Zeki Abouelnasr (2004), *Eş Anlamlılık Olgusu ve Eş anlamlı Kelimelerin Arapça Öğretimindeki Yeri*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.

sınıflandırmalarda ise eş anlamlı kelimeler arasındaki anlamın yakınlık derecesinin esas alındığı görülmektedir.

Bu çalışmada kelime ve ibareler eş anlamlı olarak nitelendirilirken, buldukları bağlamdaki anlamları esas alınmış, bağlamdan birbirinin yerine kullanıldığı veya aralarında anlamca bir yakınlığın olduğu tespit edilen kelime ve ibareler eş anlamlı olarak değerlendirilmiştir.

2. Eş Anlamlıların Münşeât'ta Oluşturulma Şekilleri

Münşeât'ta eş anlamlılar büyük oranda alıntılama yoluyla oluşturulmuştur. Bunun yanında dolaylamalar yoluyla, benzer/yakın çağrışımlara sahip kelimelerle, kelimelerin yan anlamlarıyla ve birkaç kelimedenden mürekkep aynı anlama işaret eden kelime öbekleriyle oluşturulmuş eş anlamlılar da yer alır.

2.1. Alıntılama Yoluyla Oluşturulanlar

Münşeât'ın dili Türkçe olsa da söz varlığı Türkçeden çok Arapça ve Farsçaya dayanır. Eserde Türkçeyi gölgede bırakacak düzeyde fazla alıntı kelime bulunması sebebiyle eş anlamlıların oluşum şekli açısından ilginç bir tablo ortaya çıkar. Şöyle ki, Münşeât'ta eş anlamlılık büyük bir çoğunlukla Türkçe ve alıntı kelimeler arasında değil, yine alıntı kelimelerin kendi arasında oluşmuştur. Bazısı aşağıda verilen birkaç örnek dışında Türkçe ve alıntı kelimelerle oluşturulan eş anlamlı kelimelere pek rastlanmaz. Ya her iki öge Farsça veya Arapça ya da biri Farsça diğeri Arapçadır. Fakat çoğunluğunu her iki ögenin de Arapça olduğu eş anlamlılar oluşturur:

“**Eski** melce' ü penâhım ve **kadîmî** melâz u ümîdgâhım” (Elçi 2017: 148)³.

“Bir ejder-i şad-serdir ki merhem-sâyî-i etibbâ ile zahmı **oñulmaz** ve su'bân-ı naznâz-ı merd-ıvâr-ı zebânım bir hadeng-i hün-rîz-i belâdır ki zehr-âb-ı lu'âbına tiryâk **tedbîr-i 'ilâc olmaz**” (282).

³ Alıntı yapılan diğer bütün metinler de bu çalışmadan alınmıştır. Bundan sonraki referanslarda sadece sayfa numarası verilmiştir.

“**Andan** dükkân-ı reste-bâzâr-ı mütehayyilede reng-â-reng yığılan teng-â-teng kâlâ-yı hoş-ķumâş-ı şu'ür ıtutuşup **ba'dehu** şahn-ı serây-ı sîne de göñül evine şarılıp” (243).

“Kühsârîñ **yüregi** taşdan iken feryâdına muvâfık cevâb virdi, hâzerât-ı evliyâ-yı ni'met efendilerimiziñ binâgûş-ı yârdan nerm olan **dil**-i merâhim-perverlerine ki leyl ü nehâr sitem-dîdegân-ı cellâd-ı rûzgârîñ cebr-i şikeste-i **hâtır**-ı maħzûnuna mevķûfdur, te'şîr itmedi.” (194).

2.2. Dolaylamalar Yoluyla Oluşturulanlar

Anlatılmak istenen, daha kısa sözlerle de ifade edebilecekken daha fazla sözle ve dolaylı olarak ifade etme yöntemi olan dolaylamalar (Karaağaç 2013: 335) münşinin eş anlamlı kelimeler/ibareler oluştururken tercih ettiği yollardan biridir. Aşağıdaki örnekte eş anlamlılık “zahîr/dest-gîr” ve “der-mândegân/kâr-ez-dest-reftegân” kelimeleri arasındadır. “Dest-gîr” kelimesi “dest” (el) ve “girişten” (tutmak) fiilinin muzari kökü olan “gîr” fiiliyle oluşturulmuş, “elinden tutan” anlamında bir birleşik sıfattır. Ancak dolaylama yoluyla “yardım eden, destek veren, hamilik eden” gibi anlamlarda “zahîr” kelimesiyle eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Aynı şekilde isim, edat ve fiilden oluşturulmuş bir sıfat-fiil olan “kâr-ez-dest-refte” birleşik kelimesi temelde “iş elinden çıkmış” gibi bir anlama sahiptir. Ancak metinde bu kelime yine dolaylama yoluyla, “aciz kalmak, mahrum olmak” anlamındaki “der-mânden” fiilinden türetilmiş bir sıfat-fiil olan “der-mânde” birleşik kelimesine eş anlamlı olarak “aciz, çaresiz” anlamında kullanılmıştır:

“**Zahîr-i der-mândegân**-ı tarîķ-i ma'şiyet ve **dest-gîr-i kâr-ez-dest-reftegân**-ı hüçûm u hayret” (286).

Benzer örnekler:

“**Münşî-i memâlik-i kâf u nûn** ve **mübdi'-i kârgâh-ı bürüz u kümün**” (278).

Münşî-i memâlik-i kâf u nûn: “kâf ve nûn” ülkelerini inşa eden/yaratan (Bakara 117. ayete telmih) → Allah.

Mübdi'-i kârgâh-ı bürüz u kümün: görünme ve gizlenme dünyasını yaratan (görünme ve görünmeme/görünen ve görünmeyen âlemin yaratıcısı) → Allah.

“**Esbāb-ı debistān-ı şu‘ūr** perīşān ve **hāne-i endīşe vü idrākı** vīrān idüp” (210).

Esbāb-ı debistān-ı şu‘ūr: şuur okulunun dayanakları → zihin.

Hāne-i endīşe vü idrak: kavrayış ve düşünce evi → zihin.

2.3. Benzer/Yakın Çağrışımlara Sahip Kelimelerle Oluşturulanlar

Eş anlamlılar bazen de tam olarak aynı anlama ya da yüksek bir yakınlığa sahip olmayan fakat kullanıldığı bağlamda benzer çağrışımlara sahip ve okuyucunun mantıksal çıkarımlarla aynı anlama ulaştığı kelimelerle yapılır. Örneğin aşağıdaki metinde “hācetmendān-niyāzkārān” kelimelerini ele alalım. “Hācetmend” kelimesi “ihtiyaç sahibi, muhtaç” anlamlarında; “niyāzkār” ise “yalvaran, isteyen” anlamlarındadır. Kelimenin kullanıldığı bağlamdan kaynaklanan çağrışımlar ve mantıksal bir çıkarımla (yalvaran/isteyen → bir isteği/ihityacı var → ihtiyaç sahibi/muhtaç) “hācetmend” kelimesiyle eş anlamlı olduğu anlaşılacaktır:

“Kāse-i deryūze-i **hācetmendān**-ı zamān ve keff-i dest-i **niyāzkārān**-ı devrāna” (153).

Aşağıdaki metinde ise “ümīdgāh” kelimesi birbirleriyle eş anlamlı olan “melce’-penāh-melāz” kelimelerine eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Sığınılacak yer anlamındaki bu üç kelimeye yine çağrışım ve mantıksal çıkarımla “ümīdgāh” kelimesi eş anlamlı olmuştur. “Ummak, beklenti içerisinde olmak” anlamındaki “ümīd” kelimesi yer/mekān bildiren “gāh” ekiyle umut edilenin/beklenti içerisinde olunanın gerçekleşeceği düşünülen yer/kişi anlamını kazanmıştır. Dolayısıyla mantıksal çıkarımla (mekān/kişi beklentinin gerçekleşeceği bir yer olarak görülüyor → ihtiyaç halinde yardım için başvurulacak yer/kişi → sığınılacak yer/kişi) ve bağlamdan kaynaklanan çağrışımlarla “sığınma yeri” anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır:

“Eski **melce’** ü **penāh**ım ve **qadīmī melāz** u **ümīdgāh**ım” (158).

2.4. Kelimelerin Yan Anlamlarıyla Oluşturulanlar

Bir dilde çeşitli yollarla ve sebeplerle zaman içerisinde oluşan yan anlamlar, dilin canlı bir varlık gibi sürekli bir gelişim ve değişim içerisinde olmasının bir göstergesidir ve şüphesiz bunların dilin ifade imkânlarının zenginleşmesinde önemli bir katkısı vardır. Münşeât'ta da eş anlamlılar bazen kelimelerin yan anlamlarıyla oluşturulur. Aşağıdaki metinlerde eş anlamlı kelimelerin bu şekilde kullanıldığı örnekler verilmiştir. Üç metinde de “gerd”, “ğubār” ve “derün” kelimeleri yan anlamlarıyla kullanılmıştır. Temel anlamı “toz” olan “gerd” ve “ğubār” kelimeleri “tasa, keder” anlamında; temel anlamı “iç” olan “derün” kelimesi ise “kalp, gönül” anlamında kullanılmıştır.

“**Gerd**-i melāl ü **ğubār**-ı infī'āl **derün**-ı pāk u **kalb**-i tābnāklarına yol bulmasun” (229).

“Ancağ bu hasret **derünümü** hūn ve **gönlümü** maḥzūn ider ki” (254).

“Cünbiş-i nā-der-ber-ā-ber-i cūhhāl-i şedīdü'ş-şekīmeden nişeste-i pīşānī-i cān olan **ğubār** u **ekdār**ın izmihlālīne bā'ış olaydı” (296).

Aşağıdaki metinde ise temel anlamı “yayılmış, açılmış” olan “münbasit” kelimesi “sevinçli” yan anlamıyla “mesrūr” kelimesine eş anlamlı olarak kullanılmıştır:

“Hātır-ı vīrānemi ez-ser-i nev ma'mūr ve mübtelā-yı zencīr-i gerden-gīrānde vü ğumūm iken min-küllī'l-vücūh **münbasit** ü **mesrūr** itdiginīñ” (217).

2.5. Kelime Öbekleriyle Oluşturulanlar

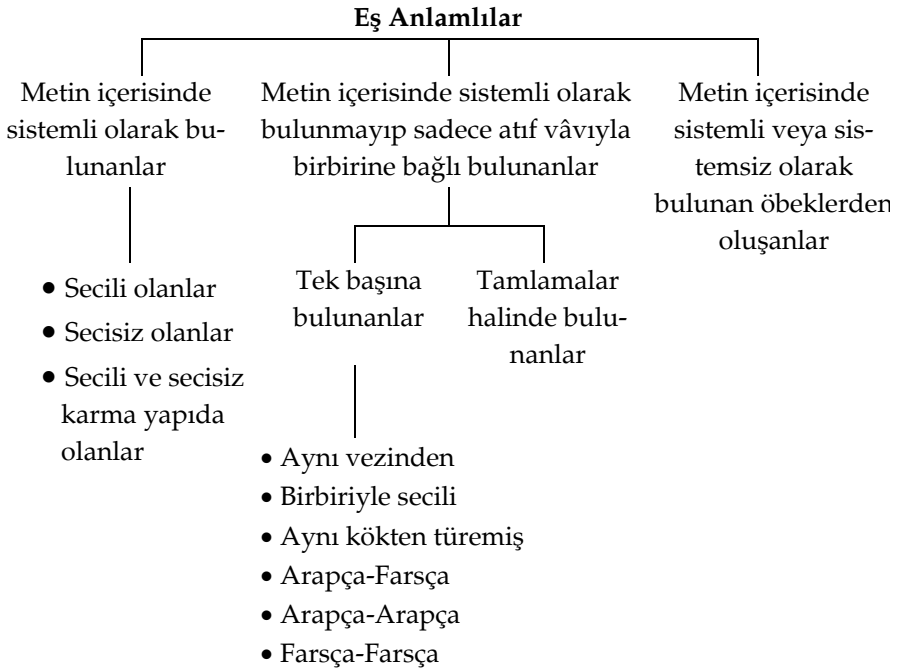
Eş anlamlılar bazen tek başlarına aralarında herhangi bir anlam yakınlığı bulunmayan fakat bir araya getirildiklerinde aynı anlama, kavrama veya olguya işaret eden kelime öbekleriyle oluşturulur. Bu şekilde oluşturulmuş eş anlamlılarla ilgili örnekler, eş anlamlıların yapısal olarak tasnif edildiği ilerleyen sayfalarda verildiği için burada sadece birkaç örnek verilmiştir.

“**Hazret-i nigārende-i kār-hāne-i icād u ibdā'** ve **dānende-i ğayāt-ı aḥvāl ü evzā'**” (223) (Allah).

“**Āsūde-i āsīb-i eyyām** ve **ğunūde-i nāz-pister-i ferhat u ārām**” (305) (sıkıntıdan uzak, huzurlu).

3. Eş Anlamlıların Metindeki Konumlarına ve Yapılarına Göre Sınıflandırılması

Eş anlamlılar Münşeât'ta çeşitli işlev ve kullanım alanlarında sistemli olarak sıkça kullanılmıştır. Bu kelimeler çoğu zaman, hemen her cümlede oluşturulan secilerle yakından ilişkilidir ve temel olarak üç yapıda karşımıza çıkarlar. Birinci yapıda, metin içerisinde yaydırılmış, sistemli ve simetrik bir şekilde yerleştirilmiş olarak; ikinci yapıda ise metin içerisinde yaydırılmayarak sadece atıf vâvı ile bir araya getirilmiş iki kelime veya tamlamadan oluşan kelime/tamlama ikilileri şeklinde; üçüncü yapıda ise farklı anlamlara sahip kelimelerin bir araya gelerek oluşturduğu, aynı anlamı ifade eden öbekler halinde bulunurlar. Bunlar metinde sistemli veya sistemli olarak bulunabilirler. Aşağıdaki şekilde bu sınıflandırma toplu olarak gösterilmiştir:

Şekil 1. Eş anlamlıların metindeki konumlarına ve yapılarına göre tasnifi

3.1. Metin İçerisinde Sistemli Olarak Bulunanlar

Sistemli olarak bulunmadan kastedilen; eş anlamlıların metin içerisinde rastgele değil, belli bir düzen ve simetri içerisinde yerleştirilmiş olmalarıdır. Bu şekilde söz öbekleri içerisinde belli bir düzene göre, sistemli olarak kullanılan eş anlamlı kelimeler/kelime dizileri kendi içerisinde birbiriyle secili olup olmama durumlarına göre de Münşeât'ta üç şekilde karşımıza çıkar:

3.1.1. Secili Olanlar

Yukarıda da değinildiği üzere, seciyle yakından ilişkili olan eş anlamlılar bu tür yapılarda seciyle simetrik ve paralel söz öbekleri içerisinde bulunurlar:

“Bu reh-neverd-i beyābān-ı hayret olan bī-çāreye dünyāda çok kerre **mu‘īn** ü **dest-gīrim** ve üftāde-i maṭmūre-i zarūret ü ihtiyāc iken nice def‘ā **mu‘āvin** ü **zahīrim**” (249) (yardımcı).

“**Dest-gīr**-i der-māndegān-ı rūzgār ve **zahīr**-i dil-āşūftegān-ı ğumūm u efkār” (216) (yardım eden, arka çıkan).

“Bir **kāşid**-ı ferḥunde-pey-i hoş-ḥaber ve bir **berīd**-i ḥuceste-maḥdem-i ḳudsi-siyer” (213) (haberci).

“Neḳāve-i **dūdmān**-ı hūnerverī ve nuḥbe-i **hānedān**-ı ma‘ārif-per-verī” (283) (soy).

3.1.2. Secisiz Olanlar

Secisiz olarak kullanılan eş anlamlı kelimeler de yine belli bir simetri içerisinde bulunmakta ve fasılaların başında veya sonunda yer alabilmektedirler.

Aşağıdaki örneklerde altı çizilen eş anlamlı kelimeler bir simetri içerisinde fasılaların başında ve ortasında bulunmaktadır:

“**Sāyebān**-ı *beyābān-gīr-i devlet ü iqbālleri* **penāh**-ı *gerden-firāzān-i eyyām u sūtūn-gīr-i mevkib-i merām* ve **hıyām**-ı *eflāk-kıyām-ı cāh u celālleri* **melāz**-ı *aşhāb-i ihtişām* u **melce**’-i *kāmkārān-ı şarḥ u şām olup*” (148) (Sāyebān/hıyām: çadır; penāh/melāz/melce’: sığınma yeri) (şan ve şereflerinin yüce makamı asil ve kudretli kişilerin sığınağı (olup)).

“**Zahmdār**-ı **sinān**-ı *lisān-büridenī* ve **mecrūh**-ı **sihām**-ı *ifk-i münāfık-sīretān-ı gerden-zedenī*” (227) (zahmdār/mecruh: yaralı; sinān/sihām: ok).

“**Keştī**-i *hezār-sūtūn-ı ḡam-ı ḡurbeti şikeste-i laṭamāt-ı emvāc-ı sūrūr* ve **fülke**-i *ṭūfān-zede-i sūrūr* ki bir müddetden berü keşide-i bün-i girdāb-ı inḳilāb idi, dest-yārī-i derd-i diğēr-şafā ile nümūdār-ı ḥacle-i sūr itdi.” (253) (gemi).

3.1.3. Secili ve Secisiz Karma Yapıda Olanlar

Secili ve secisiz olarak karma bir yapıda bulunan eş anlamlı kelimeler belli bir düzene göre yerleştirilmiş, uyum ve simetri içerisindedirler. Aşağıdaki örnekte “şāyān-sezāvār” ve “müteneffis-şahş” kelime ikilileri birbiriyle eş anlamlıdır. Ancak ilki birbiriyle secisiz ikincisi ise secilidir. Bu örnekte “şāyān” ile “müteneffis” kelimeleri ilk fasılada, “sezāvār” ile “şahş” kelimeleri ise ikinci fasılada bulunmuş ve ikinci fasıla ilk fasılanın bir iz düşümü/yansıması olmuştur. Birbirine paralel katmanlar halinde oluşturulan söz öbeklerinde bazen seciyle bazen de vezinle ses uyumları oluşturulmuştur. Bu örnekte “rūzisi-zindegānisi” kelimeleriyle seci ile; iki fasıla arasında ise “mu’anven-müretteb” kelimeleriyle vezin ile (muva-zene) bir ses uyumu oluşturulmuştur:

“**Şāyān**-ı *encūmen-i ervāḥ* olan her **müteneffisiñ** *‘ünvān-ı berāt-ı rızḳ u rūzisi ṭuğrā-yı ḡarrā-yı naḥnu ḳasemnā* ile mu’anven ve **sezāvār**-ı *ni’met-i ḥilḳat* olan her **şahsiñ** *şahīfe-i pişānī-i zindegānisi ḥaṭṭ-ı hümāyūn-ı ve fi’s-semā’i rızḳukum ve mā-tū’adūn* ile mürettebdir” (305) (şāyān/sezāvār: layık; müteneffis/şahş: kişi).

Benzer örnekler:

“**Sümāre**-i *eyyām-ı iqbālīñiz isnād-ı töhmet-i nā-kerde* ile vaṭanından dūr olan āvāre ḡarībleriñ **müvāzī**-i *ḳaṭarāt-ı sirişḳ-i ḥasreti* ve **a’dād**-ı *a’vām-ı devlet ü iclālīñiz şū’bede-bāzī-i rūzḡār-ı kem-furşat* ile ḥānmān u

aḥbâb u ihvânından mehcür olan bî-çâreleriñ **müsâvî**-i ğumûm-ı müte'âkıbü'l-hücûm-ı ḥayreti olmak" (190) (Şümâre/a'dâd: sayı; müvâzî/müsâvî: eşit).

"**Sûz u güdâz**-ı ğarîbâne ve **tażarru' u niyâz**-ı müstemendâne" (233) (sûz/güdâz: yanma, mecazi: acı, ıstırap; tażarru'/niyaz: yakarış; ğarîbâne/müstemendâne: zavallica).

Münşeât'taki "dibace" başlıklı metinden alınan aşağıdaki örnek ise eş anlamlı kelimelerin tüm metin (yaklaşık bir sayfa) boyunca nasıl sistemli olarak kullanıldığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Kimisi secili kimisi secisiz olan bu eş anlamlı kelimelerle simetrik ve sistemli, birbirine paralel katmanlar oluşturulmuştur:

"Gül-i her-dem-bahâr-ı ḥamd u sipâs (...) **şâyân u sezâvâr**dır ki (...) **çesbân u revâd**ır ki (...) **ahrâd**ır ki (...) **sezâd**ır ki (...) **lâyık**dır ki (...) toğuz ḥazîneli bir bârgâh-ı âsmân-sândır." (315-316) (yaraşır, uygun).

3.2. Metin İçerisinde Sistemli Olarak Bulunmayıp Sadece Atıf Vâvıyla Birbirine Bağlı Bulunanlar

Sistemli bir şekilde bulunmamadan kastedilen, eş anlamlı kelimelerin metin içerisinde yayılmadığı ve belli bir düzene göre yerleştirilmediği yapılarıdır. Bu yapıdakiler de iki kısma ayrılabilir: Tek başına bulunanlar ve tamlamalar halinde bulunanlar. Tek başına bulunan eş anlamlı kelimeler, atıf vâvı ile bir araya getirilmiş iki kelimededen oluşan kelime tekrarları şeklinde bulunur. Tamlamalar halinde bulunanlar çoğunlukla bağlaçlarla birbirine bağlı eş anlamlı iki ayrı Farsça yapılı tamlama halindedirler.

3.2.1. Tek Başına Bulunanlar

Aralarında metin içinde yayılmış bir simetri veya paralellik bulunmayan bu tür yapılar bazen Farsça yapılı bir tamlamanın parçası bazen de kendi başına bulunurlar. Zamanla yaygınlaşarak dil içerisinde kalıplaşan ve inşâ üslubunun ortak malı olan (Tietze 2010: 193) bu yapıdaki eş anlamlı kelimelerin kimisi bu bakımdan birer ikileme niteliğini de taşır.

Bu yapıdaki eş anlamlı kelimeler şu şekillerde karşımıza çıkar: Aynı vezinde olanlar, birbiriyle secili olanlar, aynı kökten türetilenler, Arapça-

Farsça olanlar, Arapça-Arapça olanlar ve Farsça-Farsça olanlar. Çoğunluğu Arapça-Arapça olanlar oluşturmaktadır.

“Diyār-ı ğurbetde nice zamāndan berü **enīs ü celīs**imiz olan ‘abüsü’l-vech-i **ġam u miḥnet** bile ser-germ-i meşġale-i ġam-ġüsārī olup” (163) (arkadaş), (sıkıntı).

“Eşer-i luṭf u şefaḳatları ile **ārām u rāḫata** mütebeddil ve iṭmīnān-ı ḫāṭır-ı pür-küdürete müteḫavvil olmuş iken” (310) (huzur).

“Ḥāne-i süst-esās-ı derūnda āşār-ı ḫarābī-i **ḫüzn ü elem** ve ḫarīḳ-i kebīrde **mesken ü menzili**miziñ daḫı ṭu‘me-i neheng-i āteş olup” (211) (tasa), (ev).

Aynı vezinden: enīs ü celīs, ġadr u ḫayf, ḳulüb u şudūr, mecālis ü maḫāfil, mesrūr u memnūn vb.

Birbiriyle secili: ‘alev-ḫīz ü şu‘le-engīz, ālām u ġam, efrād u āḫād, ġubār u ekdār vb.

Aynı kökten türemiş: maḳarr u müstaḳarr, başt u bisāṭ.

Arapça-Farsça: ārām u rāḫat, cāygāḫ u maḳarr, cevr ü sitem, cünbiş ü ḫareket, derd ü miḫnet vb.

Arapça-Arapça: me‘lūf u mu‘tād, aḫbāb u aşdıḳā, ālām u ġam, āmāl ü meṭālib, ba‘ş u irsāl vb.

Farsça-Farsça: bāl ü per, dil-dāde vü firīfte, nāle vü feryād, perākende vü perīşān, sūz u ġudāz vb.

3.2.2. Tamlamalar Halinde Bulunanlar

Bu yapıdaki eş anlamlı kelimeler anlamca birbirine paralel iki ayrı tamlamadan oluşurlar. Simetrik bir şekilde her iki tamlamanın tamlayanları ve tamlananları birbiriyle eş anlamlıdır:

“**Ni‘met-i ‘uzmā** ve **mevhibe-i kübrā**” (162) (büyük iyilik).

“**İstikşāf-ı nikāb** ve **irtifā‘-ı hicāb**” (312) (örtünün kaldırılması).

“**Peyām-ı nisyān u teġāfül** ve **nāme-i ferāmūşī vü tecāhül**” (240) (unutma ve bilmezlikten gelme sözü).

“**Fermān-ı lāzımu’l-ittibā‘** ve **mişāl-i vācibü’l-ımtisāl**” (248) (uyulması gereken emir).

“**Kerem-i tama‘-süz** ve **lutf-ı âz-güdâz**” (150) (aç gözlülüğü yok eden cömertlik).

“**Safâ-yı hâtır** u **ferâğ-ı bâl**” (249) (huzur).

3.3. Öbeklerden Oluşanlar

Münşeât'ta bazen daha az kelimeyle ifade edilebilecek olan bir anlam, farklı ve daha fazla kelimeyle dolaylı olarak ifade edilir (dolaylama) ve bu anlam farklı kelimelerle tekrar edildiğinde öbeklerden oluşan eş anlamlılar ortaya çıkar. Bu tür eş anlamlılarda öbekleri oluşturan kelimelerin ayrı ayrı değil de bir bütün olarak aynı anlama işaret etmesi söz konusudur. Metin içerisinde sistemli veya atıf vâvıyla birbirine bağlı olarak bulunabilirler:

“**Cenâb-ı nesak-bağs-ı kâr-hâne-i hudûs** u **kıdem** ve **âferînende-i mādde-i vücūd** u **‘adem**” (203) (Allah).

“**Esbâb-ı debistân-ı şu‘urî** perişân ve **hâne-i endîşe vü idrâk**” (210) (akıl, zihin).

“**Tengî-i nefes** ü **dıyku’s-sadr**” (255) (nefes darlığı).

“**Vaz‘-ı cebîn-i bendegî** ve **bast-ı kilîm-pâre-i ser-efkendegî**” (290) (itaatkârlık, teslimiyet).

“**Pây-efsürdegân-ı senglâh-ı mesâ‘ib-i gurbete** telâmu‘-ı berķ-i hayret nümüdâr-ı âteş menzil ve **mihnet-zedegân-ı bâdiye-i mesâ‘ib-i firka**ta binâ-yı üstüvâr-ı şabr u qarâr mütezelzil” (232) (ayrılığın zorlu çözüne düşmüş zavallılar, gurbette bulunanlar).

4. Eş Anlamlıların Kullanım Amaçlarına ve İşlevlerine Göre Sınıflandırılması

Eş anlamlıların Münşeât'ta temelde aynı anlamın farklı kelimelerle yeniden ifade edilmesiyle ifadeyi söyleyiş bakımından zenginleştirmek amacıyla kullanıldığı söylenebilir. Hangilerinin hangi amaçlarla kullanıldığını kesin çizgilerle ayırmak mümkün olmasa da bazılarının belirli amaçlarla ön plana çıktığı görülmektedir. Kimisi tekrara düşmemek için kimisi manayı vurgulamak için kimisi muhatabı daha fazla övebilmek

için kimisi seci oluşturmak için kimisi ise lafzı süslemek, lafza ve manaya dinamizm kazandırmak için kullanıldığı söylenebilir. Aşağıda bu belirtilen amaç ve işlevler çeşitli örneklerle açıklanmaya çalışılmıştır.

4.1. Tekrara Düşmemek İçin Kullanılanlar

Münşeât'ta her eş anlamlının kullanımının temelinde bu amaç olsa da özellikle paralelliğin ve herhangi bir ses uyumunun amaçlanmadığı durumlarda cümle içerisinde aynı kelimeyi tekrar etmemek için eş anlamlı kelimelere başvurulduğu görülür:

“**Sem‘ā**-ı şu‘le-perver-i vücūd-ı bih-büdları rüşen-sāz-ı encümen-i kām-rānī vü **cerāğ**-ı çeşm-i emānī” (285) (fitil, ışık sağlayan şey).

“Şemşīr-i şā‘ika-bār-ı kalemim haşm-efken bir **ejder**-i şad-serdir ki merhem-sāyī-i eṭbbā ile zaḥmı **onulmaz** ve **su‘bān**-ı naznāz-ı merd-ḥvār-ı zebānım bir ḥadeng-i ḥūn-rīz-i belādır ki zehr-āb-ı lu‘ābına tiryāk **tedbīr-i ‘ilāc olmaz**” (282) (ejder/su‘bān: büyük yılan, ejderha; onulmaz/ tedbīr-i ‘ilāc olmaz: iyileşmesi mümkün olmayan).

“Evzā‘-ı **girān**-ı cānān ile maḥmūl-i dūş-ı dil-i nā-tüvān olan ḥaml-ı **sakīl**-i infi‘āl-i zārūrī” (297) (ağır).

“Kühsārīñ **yüregi** taşdan iken feryādıma muvāfiḳ cevāb virdi, ḥazerāt-ı evliyā-yı nī‘met efendilerimiziñ bināgūş-yı yārdan nerm olan **dil**-i merāḥim-perverlerine ki leyl ü nehār sitem-dīdegān-ı cellād-ı rüzgārīñ cebr-i şikeste-**hātır**-ı maḥzūnuna mevķūfdur, te’sīr itmedi.” (194) (gönül).

4.2. Manayı Vurgulamak İçin Kullanılanlar

Mana vurgulanmak istendiğinde eş anlamlılar metin içerisinde birbirine yakın bir konumda kullanılır. Mana farklı kelimelerle tekrar edilerek vurgulanır ve ifade edilen şeyin çokça, şiddetli veya yoğun olduğu imajı zihinde uyandırılır. Eş anlamlı kelimelerin bu amaçla kullanılmasına, bunların tamlamalar halinde bulunanlarında ve atf vâvıyla birbirine bağlı bulunan ikililerde rastlanılır:

“**Gerd**-i **melāl** ü **ğubār**-ı **infi‘āl**” (229) (keder tozu: hüzn, tasa).

“**Şerm** ü **hicāb** ve **ḥacālet** ü **ıztırāb**” (290) (utanma/ mahcubiyet).

“Müjde-i cihân-bahş ve nüvîd-i cân-efzâ” (247) (cana can katan müjde).

“Peyâm-ı nisyân u tegâfûl ve nâme-i ferâmûşî vü tecahül” (240) (unutma ve bilmezlikten gelme sözü/haberi).

Tek kelimeden oluşan eş anlamlı ikililer de kısa ve yoğun bir tarzda yukarıdaki örneklerden farklı bir tonda anlama vurgu katar: derd ü miñnet, âh u enîn, gâlib ü manşûr, gezend ü hasâret, ğubâr u ekdârı, hareket ü cünbiş, hıkd u hased, hüzn ü elem vb.

4.3. Muhatabı Daha Fazla Övmek İçin Kullanılanlar

Münşeât'ta muhatabı daha çok övme ve yüceltme gayesiyle daha çok söz söyleme gereği duyulmasından dolayı eş anlamlı kelime ve ibarelerle az çok aynı anlama gelen paralel ifadeler oluşturulmuştur. Eş anlamlıların bu şekilde kullanılmasında klişe ifadelerin dışına çıkılmaması veya yeni bir övgü konusu, yeni mazmunlar ve orijinal teşbihler bulunamaması etkili olmuş olabilir. Bu yönüyle eş anlamlılar, münşiyi yeni ve farklı bir konuda övgü ibaresi oluşturma zahmetinden de kurtararak kolaylık sağlar; ayrıca bu sayede muhatabı daha fazla övebilmek ve sözü uzatabilmek için de münşiye daha fazla alan ve fırsat kazandırır:

“Ārāyîş-i düdmân-ı zamân ve pîrāyîş-i hânedân” (308) (soyun/sülalenin süsü).

“Ārāyîş-i bezmgâh-ı sürûr u âsāyîş ve pîrāyîş-i çemen-şuffe-i hubûr u ârâmiş olup” (272) (sevinç meclisinin süsü).

“*Vücûd-ı bâhirü's-su'ûdları hemîşe zînet-fezây-ı 'âlî-mesned-i kâm-rânî ve zât-ı mahmûd-ı mekremet-endüdları peyveste kâşâne-pîrây-ı dârü'l-ḥükm-i zindegânî olmak*” (248) (kıymetli varlıkları daima dünyada mutlu bir hayat sürsün).

“Āsitân-ı âsmân-bünyân-ı 'izz ü haşmetleri ârâmgâh-ı sitem-dîdegân-ı neşter-i ekdâr ve bârgâh-ı sipihr-destgâh-ı mecd ü devletleri penâh-ı cân-be-leb-resîdegân-ı tabânçe-i rûzgâr olmak da'avâtına müte'âkib” (216) (görmek ve kudretlerinin yüce eşiği/makamı kederli mazlumların sığınağı (olması)).

4.4. Seci Oluşturmak İçin Kullanılanlar

Münşeât'ta kullanılan eş anlamlıların bir diğer kullanım amacı ve işlevi de fasıla sonlarına seci sağlamaktır. Tabii, diğer kullanımlarda olduğu gibi bunda da sırf seci oluşturmak için kullanıldıkları söylenemez. Bunlarda da belirtilen diğer amaç ve işlevler değişen oranlarda ortaktır. Bu şekildeki eş anlamlı kelimeler aslında her ne kadar görünüşte seci oluşturmak için kullanılsalar da -en azından aşağıdaki ve benzeri örneklerde sadece seciyle açıklanamazlar. Eğer sadece seci için olsaydı eş anlamlı kelimelerden biri çıkarılır, sadece secili olan kullanılırdı. Fakat burada seciyle oluşturulan ahengin yanında eş anlamlı kelimelerle yaratılan anlam tekrarıyla farklı bir tonda ayrıca bir vurgu ve ahenk elde edilmiştir. Eş anlamlı kelimelerden secisiz olanının çıkarılıp metnin o şekilde okunmasıyla bahsedilen vurgu ve tonlamanın eksikliği hissedilecektir. Eş anlamlı kelimelerin bu yönüne bir sonraki başlıkta değinildiğinden buradaki örnekler sadece seci açısından ele alınmıştır.

Aşağıdaki örnekte, birbiriyle eş anlamlı olan “āh u enīn” ikilisinden “enīn” kelimesi, ikinci fasılda bulunan “zemīn” kelimesine seci sağlamıştır:

“Zebāne-keş-i ʔaraf-ı āsmān olan āteş-i kā'ināt-süz-ı **āh u enīni** ki kemter şerāre-i şā'ika-bārı işbu ḥānmān-ı āsmān u **zemīni** lemḥatü'l-başarda ḥākister iderdi” (181) (āh u enīn: inleme).

Aşağıdaki örnekte ise “ferḥat u ārām” ikilisinden “ārām” kelimesi “aḥkām, merām, eyyām” kelimeleriyle secilidir:

“Peyveste nizām-baḥş-ı umūr-ı muḥtelifetü'z-zuhūr-ı **aḥkām** ve hemīşe bālā-nişin-i 'alī-mesned-i **merām** olup āsūde-i āsīb-i **eyyām** ve ḡunūde-i nāz-pister-i **ferḥat u ārām** olalar” (305) (ferḥat u ārām: gönül rahatlığı, huzur).

Benzer örnekler:

“İfā-yı merāsım-i şükrānede 'āciz ü **kāsır** ve icrā-yı levāzım-ı ed'ıye-i ḥayriyede 'adem-i istiḥā'atı **bedīhī vü zāhir** olmaḡla” (153) (bedīhī vü zāhir: aşikâr).

“Edhem-i siyeh-zānū-yı yerā'aya ol vādīlerde ruḥşat-ı **hareket ü cünbiş** ve ḥabl-ı zīr-i kilīm-i hecāya ol havālarda furşat-ı nevā-yı **ḡurrinış** virilmedi” (241) (hareket ü cünbiş: kımıldama).

4.5. Lafzı Süsleyerek İfadeye Dinamik Bir Yapı Kazandırmak ve Manayı Güçlendirmek İçin Kullanılanlar

İnşa üslubunda ritim büyük oranda aynı kelimelerin tekrar edilmesiyle değil, benzer hece ve vurgu düzenine sahip anlamca paralel ifadelerle sağlanır (Tietze 2010: 192). Eş anlamlılarla oluşturulan mana tekrarının yanında seci ve benzer yapılarla tekrar edilen ses ve tonlamaların sağladığı çeşitli ses uyumlarıyla lafzı güzelleştirmek, Münşeât'ta eş anlamlıların bir diğer işlevidir. Bu işlev ise eş anlamlıların tek başına kullanılan kelimelerle değil de anlamca birbirine paralel ve simetrik tamlamalar halinde oluşması durumunda ortaya çıkar. Bu tür kullanımlarda tamlamaları oluşturan kelimelerin eş anlamlı olmalarının yanında secili veya aynı vezin ve yapıda olmalarına dikkat edilir. Böylece ifade edilmek istenen mana, tekrar edilen ikinci bir ibareyle bir ton daha kuvvetlendirilir, bir ton daha vurgulanır; seci ve simetri sayesinde bir ritim ve ahenk sağlanır. Tüm bunlar bir araya geldiğinde ise ifade hem mana hem de lafız olarak tekdüzelikten kurtarılarak dinamik bir yapı kazanır. Ayrıca kelimelerin farklı çağrışımsal özellikleri sayesinde tekrar edilen ikinci ibarede birebir aynı anlam algısı oluşmamakta, katlanarak zenginleşen farklı tonlarda dalgalanan bir anlamlar zinciri oluşmaktadır.

“**Peyām-ı sārre-i ‘āfiyet** ve **peygām-ı hâtır-güşây-ı sıhhatlarına**” (284) (sevinç veren sağlık haberi).

“**Ārāyiş-i bezmgāh-ı sürūr u āsāyiş** ve **pīrāyiş-i cemen-suffe-i hubūr u ārāmiş olup**” (272) (sevinç meclisinin süsü).

“**Penāh-ı derdmendān-ı devrān** ve **ārāmgāh-ı sitem-keşān-ı zamān**” (194) (zamanın mazlumlarının sığınağı).

“**Hengām-ı ye’s ü felāket** ve **eyyām-ı giriftārī vü miḥnet**” (181) (umutsuzluk ve bela zamanları).

“**Geşt ü güzār-ı merā’ī vü gül-geşt** ve **seyr ü temāşā-yı kūh u deşt**” (320) (geşt ü güzār/seyr/temāşā: gezip dolaşma; merā’ī/gül-geşt/kūh u deşt: kırsal).

5. Belagat Açısından Eş Anlamlılar

Eş anlamlılar belagatte cümleyi konu edinen meani kapsamında iki bakımdan değerlendirilebilir: haşiv ve itnab. Haşiv, “cümlelerin temel öğelerinden olmayan, ifade edilmek istenen asıl anlama katkısı da

bulunmayan kelimelere denir. Diğer bir ifade ile sözün anlamının kendisi olmaksızın da tamamlandığı kelimeler” olarak bir fazlalık ve dolayısıyla bir kusur olarak tanımlanır (Saraç 2014: 89). Ancak dilin işlevsel yönüne, iletişimi sağlayan bir araç olma yönüne göre ve gramer açısından eş anlamlılar haşiv olarak sayılabilse de münşeâtlar gibi, dilin bir araç olarak görülmeyip amaç olduğu, sanat yapmanın ön plana çıktığı metinlerde eş anlamlılar söze ahenk ve ritim katan, paralellik sağlayan, manayı vurgulayıp güçlendiren birer sanat unsuru olarak düşünüldüğünde bir kusur olmaktan çıkıp estetik nitelikleri barındıran yapılarıyla olumlu bir etkiye ve işleve sahip (Saraç 2014: 90) olabilirler. Bu özellikleriyle de haşvin haşv-i melih nev’inden sayılabilirler.

Örneğin aşağıdaki tamlama ikililerinden birincisinin eş anlamlısı olan ikinci tamlama çıkarıldığında anlam olarak bir eksilme veya cümle yapısında bir bozulma olmayacaktır. Fakat estetik açıdan değerlendirildiğinde ise tamamen gereksiz ve amaçsız olmadığı da görülecektir. “Sağlıklarının sevinç veren haberi” şeklinde bir anlam verebileceğimiz birinci tamlama eş anlamlı ikinci bir tamlamayla tekrar edilmiş ve böylece a) anlam olarak seviye bir ton daha yükseltilmiş, b) ifade edilmek istenen “sevinç” bir kademe daha vurgulanmış, c) seci ve simetri sayesinde bir ahenk ve ritim sağlanmış. Tüm bunlarla birlikte ifade hem anlam olarak hem de lafız olarak durağanlıktan kurtularak bir dinamizm kazanmıştır. Ayrıca kelimelerin eş veya yakın anlamları yanında farklı çağrışımları sayesinde okuyucuda birebir aynı anlam algısı yerine, katlanarak zenginleşen bir anlamlar zinciri oluşmaktadır:

“Peyām-ı sārre-i ‘āfiyet ve peygām-ı hātır-güşāy-ı sıhhat” (284).

Benzer bir örnek:

“Penāh-ı derdmendān-ı devrān ve ārāmgāh-ı sitem-keşān-ı zamān” (194) (zamanın mazlumlarının sığınağı).

Aşağıdaki örnekte ise yukarıdakiler için söylenenlere ek olarak “g, ş, t, ü” sesleriyle oluşturulan bir ritim ve ses uyumu (aliterasyon) sağlanmış, söyleyişte bir akıcılık oluşturulmuştur:

“Geşt ü gūzār-ı merā’ī vü gül-geşt ve seyr ü temāşā-yı kūh u deşt” (320).

Eş anlamlılar yine meânînin ilgi alanına giren ıtnab açısından da değerlendirilebilir. Farklı amaçlarla manayı/ ifade edilmek istenen şeyi olağandan daha fazla sözle ifade etme olarak tanımlanan (Ahmed Cevdet 1323: 109; Bilgegil 2015: 119; Bolelli 2012: 366; Durmuş 1999: 215; Saraç 2014: 81) ıtnab, manaya katkısının olumlu veya olumsuz, faydalı veya faydasız olması bakımından ikiye ayrılmıştır: İtnab-ı makbul ve ıtnab-ı mümil (tatvil). İtnab-ı makbul, manaya güzellik ve fayda katan ıtnablar için; ıtnab-ı mümil ise manaya herhangi bir fayda veya güzellik katmayan ıtnablar için kullanılmış ve kusur sayılmıştır (Ahmed Cevdet 1323: 110; Bilgegil 2015: 119; Saraç 2014: 83). Eş anlamlılar bu bakımdan değerlendirildiğinde manaca ıtnab (manevi ıtnab) sayılabilirler (Bilgegil 2015: 123).

Atıf vâvıyla birbirine bağlı bulunan eş anlamlı ikilileri Ahmed Cevdet Paşa sırf seci oluşturmak için getirilmiş birer haşv olarak (1323: 110), Said Paşa ise seci vb. sebeplerden ötürü lüzumsuzca kullanılan ve herhangi bir faydası olmayan birer "ıtnab-ı mümil" olarak değerlendirmiş (Aydoğan 2007: 346), belagat açısından makbul görmemişlerdir.

Özellikle muhatabın övüldüğü veya mananın vurgulanmak/güçlendirilmek istendiği metinlerde manaca birbirinin yansıması olan eş anlamlı zincirleme tamlamalar, ıtnab-ı makbul olarak görülebilir. Yukarıda da değinildiği üzere dili büyük oranda estetik kaygılar üzerine inşa edilen Münşeât, ait olduğu estetik anlayışa göre değerlendirilmeli ve eş anlamlı ibarelerin varlığı gereksizce uzatılan bir söz kalabalığı olarak değil, dayandığı sanat anlayışının estetik öğeleri olarak görülmelidir.

Aşağıdaki örneklerde anlam olarak birbirine paralel ibarelerle söz her ne kadar uzatılsa da ahenk, simetri, vurgulama vb. dışında bu eş anlamlı ibareler sayesinde muhatabı daha fazla övme imkânı elde edilmiş ve ayrıca münşiyi yeni bir övgü malzemesi bulmaktan kurtararak pratik bir fayda da sağlamıştır:

"Ārāyîş-i bezmgāh-ı sūrūr u āsāyîş ve pīrāyîş-i çemen-şuffe-i hubūr u ārāmîş olup" (272) (sevinç meclisinin süsü).

"Āsitān-ı āsmān-bünyān-ı 'izz ü haşmetleri ārāmghāh-ı sitem-dīdegān-ı neşter-i ekdār ve bārgāh-ı sipihr-destgāh-ı mecd ü devletleri penāh-ı cān-be-leb-resīdegān-ı ṭabānçe-i rüzgār olmaḵ da'avātına müte'ākib" (216).

“**Vücūd-ı bih-būd-ı ‘ālem-ārāy-ı merhamet-endūd-ı hūdīvāneleri ilā-yevmi’t-tenād** āsūde-niṣīmen-i şeh-niṣīn-i **ṣıhhat** ve **zāt-ı cihān-sūd-ı semāhat-pīrāy-ı müṣīrāneleri ebedü’l-ābād** günūde-i nerm-lihāf-ı gül-āğın-i **selāmet ü ‘āfiyet** olmak istid‘ası” (216).

Eş anlamlıların Münşeât’taki estetik işlevleri/katkıları her zaman aynı düzeyde olmamakla beraber her birinin metinde mutlaka bir işlevi olmakta ve farklı bakımlardan metne bir katkı sağlamaktadır. Bunların farklı işlevleri ve estetik özellikleri yukarıda izah edilmeye çalışılmıştır. Burada sadece eş anlamlıların metne estetik/sanatsal katkıları üzerinde birkaç örnekle durulmuştur.

Sonuç

Nevres-i Kadīm’in Münşeât’ı inṣâ üslubunun tipik özelliklerini barındırmakta, dolayısıyla meram ifade edilirken, düşünce ve duygular açıklanırken estetik kaygılar ön planda olmaktadır. Belirli gelenek ve kaidelere dayanan bu üslup söz varlığı açısından Türkçeden çok Arapça ve Farsçaya dayanır. Çalışmaya konu olan Münşeât’ta söz varlığının büyük bir çoğunlukla Arapça ve Farsçaya dayanmasının sebeplerinden birinin eş anlamlıların sıklıkla kullanılması olduğu görülmüştür. Eş anlamlılar kullanılırken Türkçe kelimelere karşılık gelenleri değil, yine bahsedilen diller arasından seçilen eş anlamlılar kullanılmıştır. Bu da bu dillerin metindeki yoğunluğunu bir derece daha arttırmıştır.

Eş anlamlı kelime ve ibarelerin oluşturulma ve kullanılma şekli ise rastgele ve tesadüfi değil, bilinçli olarak seçilmiş, bunlar belli bir düzene göre metne konumlandırılmıştır. Temel olarak üç yapıda bulunurlar:

- Cümle içerisinde sistemli olarak
- Cümlede sistematik bir şekilde yerleştirilmeyip sadece atıf vâvıyla birbirine bağlı olarak
- Anlamları farklı birkaç kelimedenden oluşup aynı anlamı ifade eden öbeklerden oluşmuş olarak

Eş anlamlı kelime ve ibarelerin işlevsel özelliklerine bakıldığında ise yine bunların amaçsızca veya sırf sözü uzatmak için kullanıldığı görülmüştür. Münşeât’taki metinler incelendiğinde bunların bazı işlevleri, metne estetik açıdan katkıları ve münşi için pratik faydaları olduğu gözlemlenmiştir. Bu bakımdan eş anlamlılar tekrara düşmemek, manayı

vurgulamak, muhatabı daha fazla övmek, seci oluşturmak, lafzı süsleyerek ifadeye dinamik bir yapı kazandırmak ve manayı güçlendirmek gibi işlev ve amaçlarla kullanılmışlardır.

Nevres-i Kadîm'in Münşeât'ı eş anlamlılar açısından konu edilerek hazırlanan bu çalışmada elde edilen sonuçların Nevres-i Kadîm'in bireysel üslubunun bir ürünü mü yoksa münşeâtlarda genel olarak bulunan, türsel üslubun bir özelliği mi olduğu konusunda kesin bir yargıya varabilmek için elbette bir mukayeseye ihtiyaç vardır. Benzer çalışmaların, hem bu konunun aydınlığa kavuşması noktasında hem de söz varlığıyla, cümle yapısıyla, sanatlı üslubuyla kompleks ve analizi güç olabilen münşeâtlar hakkında daha ayrıntılı bir bilgi ve anlayış elde etme açısından katkı sağlayacağı kanısındayız.

Kaynakça

- ABOUELNASR, Zaki (2004), *Eş Anlamlılık Olgusu ve Eş Anlamlı Kelimelerin Arapça Öğretimindeki Yeri*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Ahmed Cevdet (1323), *Belâgat-ı Osmaniyye*, 5. Baskı, İstanbul: Şirket-i Mürettebiye Matbaası.
- AKKAYA, Hüseyin (1995), *Nevres-i Kadîm ve Türkçe Divanı, İnceleme Tenkidli Metin ve Tıpkıbasım*, I-II, Cambridge: Harvard University.
- AKKAYA, Hüseyin (2007), "Nevres, Abdürrezzâk", *İslam Ansiklopedisi*, C 33, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 55-57.
- AKSAN, Doğan (2009), *Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AYDOĞAN, Saliha (2007), *Sa'id Paşa Mîzânü'l-Edeb İnceleme-Metin-Dizin*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi.
- BİLGEGİL, M. Kaya (2015), *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, 1. Baskı, Konya: Salkım-söğüt Yayınevi.
- BOLELLİ, Nusrettin (2012), *Belâgat (Beyân-Me'ânî-Bedî' İlimleri) Arap Edebiyatı*, 7. Baskı, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- BURKHANOV, Igor (1998), *Lexicography, A Dictionary Of Basic Terminology*, Rzeszow: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej.

- BUSSMAN, Hadumod (2006), *Routledge Dictionary of Language and Linguistics*, Translated and edited by Gregory P. Trauth and Kerstin Kazzazi, London and New York: Routledge: Taylor & Francis e-Library.
- CRUSE, D. A. (1987), *Lexical Semantics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- CRYSTAL, David (2008), *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*, Sixth Edition, Australia: Blackwell Publishing Ltd.
- DURMUŞ, İsmail (1999), "İtnab", *İslam Ansiklopedisi*, C 19, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 215-219.
- Ebû Hilâl el-Askerî (1997), *el-Furûku'l-Lugaviyye*, (Tahkik: Muhammed İbrahim Selim) Mısır: Dâru'l-İlm ve's-Sikafe.
- ELÇİ, Fatih (2017), *Nevres-i Kadîm'in Münşeât'ı (İnceleme-Metin)*, Doktora Tezi, Adıyaman: Adıyaman Üniversitesi.
- HARTMANN, R. R. K. and JAMES, Gregory (2002), *Dictionary of Lexicography*, London and New York: Routledge: Taylor & Francis e-Library.
- İMER, Kâmile; KOCAMAN, Ahmet; ÖZSOY, A. Sumru (2011), *Dilbilim Sözlüğü*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- KARAAĞAÇ, Günay (2013), *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KORKMAZ, Zeynep (1992), *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- LYONS, John (1995), *Introduction to Theoretical Linguistics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- PALMER, F. R. (1976), *Semantics: A New Outline*, Cambridge: Cambridge University Press.
- SARAÇ, M. A. Yekta (2014), *Klasik Edebiyat Bilgisi, Belagat*, 12. Baskı, İstanbul: Gökkubbe.
- TİETZE, Andreas (2010), "Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Düzyazı Biçemi", Çeviren: Zeynep Seviner, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları V. Nesrin İnşası: Düzyazıda Dil, Üslûp ve Türler*, İstanbul: Turkuaz.
- ULLMANN, Stephen (1963), *The Principles Of Semantics*, Glasgow: Basil Blackwell Oxford.
- VARDAR, Berke (2002), *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Multilingual.